

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:

Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 100

Кіровоград – 2011

(Мотронник, Хомик, Самоїлик, Леончик, Тихончик, Костик); -ай (Грицай, Пилипай); -унь (Павлунь, Андрунь, Петрунь); -усь (Павлусь, Андрусь, Петрусь); -ась, (Климаць).

Третю групу -ич, -евич, -ович (Захаревич, Маркевич, Петрусевич, Давидович, Кузьмич, Богданович, Осипович, Яринич, Одарич, Федянович, Ярошевич); -ак (-як), -чак (Маринчак, Гафіяк, Андрущак); -ук (-юк) (Веклюк, Меланчук, Настюк, Химичук, Зінчук, Гортинчук, Якимук, Стефанчук, Сергійчук, Степанюк, Миронюк, Мирончук, Назарчук, Миколайчук, Климчук, Кирилюк, Іванчук, Борисюк, Пантелейчук); -ів (Пилипів, Андрейків, Петрів, Костів, Гаврилів); -ишин (Домашин, Федоришин, Кузьмишин, Костишин, Гнатишин); -ськ-ий, -цький (Галиновський, Марининський, Софійський, Зіновський, Митрофанський, Павловський, Василевський, Іванський, Борисовський); -енк-о, -єнк-о: (Натальченко, Оксаніченко, Мариненко, Софієнко, Охріменко, Хоменко, Гапоненко, Пилипенко, Павленко, Самоїленко, Олександренко, Науменко, Дмитренко, Мусієнко, Михайленко, Борисенко, Лукашенко, Дорофієнко, Йосипенко, Устименко).

Найпоширенішими є прізвища, утворені від чоловічих імен: Савченко, Василенко, Клименко, Костенко, Іванов, Карпенко, Сидоренко, Петров, Герасименко, Хоменко, Назаренко, Кузьменко, Фоменко, Григоренко, Петренко, Макаренко, Денисенко, Павленко, Науменко, Онищенко, Ігнатенко, Яковенко, Тимошенко, Гордієнко, Тихоненко, Тарасенко, Дорошенко, Антоненко, Остапенко, Борисенко, Нестеренко, Федоренко, Іванченко, Гавриленко, Самоїленко, Артеменко, Олексієнко, Панасенко, Прокопенко, Трохименко, Даниленко, Степаненко, Романов, Захаренко, Михайлов, Максименко, Семенов, Дмитренко, Іваненко, Яременко.

Найпоширенішими є прізвища, утворені від жіночих імен: Ганненко, Маринкевич, Катеринич, Катренко, Настасенко, Параскевич, Хименко, Наталенко, Наталич.

Найактивніші чоловічі імена у прізвищах Черкащини: Іван, Петро, Павло, Федір, Данило, Михайло, Пилип, Захар, Семен, Степан, Василь, Антон, Макар, Марк, Роман, Андрій, Назар, Данило, Клим, Карпо, Кузьма, Григорій, Костянтин, Лука (Лужан, Лукаш), Левко, Дмитро.

Найактивніші жіночі імена у прізвищах Черкащини: Ганна, Марина, Катерина, Настя, Мама, Параска, Хима, Наталя, Зіна.

Деякі чоловічі та жіночі імена стали твірною базою лише для одного або двох прізвищ, що свідчить про низьку частоту вживання їх у період становлення прізвищевої системи: Карл (Карло), Казимир, Авер'ян, Аксентій, Серафим, Іларіон, Аркадій, Саливон, Харлам, Мокій, Парамон, Віктор, Ярослав, Радіон, Руслан, Антип, Архип, Овдій, Онукій, Потап, Дементій, Ярина, Нонна, Ванда, Ядвіга, Таміла, Софія, Оляна, Хівря, Ніна, Євдокія.

Прізвища, утворені від власних імен, складають значну групу. Основами для утворення прізвищ Черкащини, як і українських прізвищ в цілому, стали переважно чоловічі імена, тобто імена чоловічого предка роду. Рідше прізвища виникали від жіночих імен. Серед усіх імен, покладених в основу прізвищ, жіночих усього 12%. Це такі імена: Христина, Фросина, Домаха, Улита, Калина, Єва, Солоха, Віра, Євдокія, Надія, Палажка, Параска, Уляна, Варвара, Галина, Векла, Хівря, Гафія, Маланка (Меланія), Олена, Альона (Альонушка), Ганна, Наталя, Ярина, Нонна, Катерина, Оксана, Марина (Марися), Ванда, Софія, Хима, Одарка, Тамара, Мотря, Ніна, Горпина.

Найпродуктивнішою основою виявилось ім'я Іван. Це свідчить про те, що воно було найпоширенішим ім'ям не тільки в Україні, а й на Черкащині.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горпинич В. О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України: монографія / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко // Ономастика і апелятиви. – Дніпропетровськ. – Миколаїв: Іліон, 2006. – Вип. 25. – 237 с.
2. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини / Л. О. Кравченко. – К.: Факт, 2004. – 198 с. / І-К.: Факт, 2004. – 198 с.
3. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля / Г. Д. Панчук. – Тернопіль, 2001. – 195 с.
4. Словник прізвищ: практичний словозміно – орфографічний (на матеріалі Чернівецьщини). – Чернівці: Букрек, 2002. – 424 с.
5. Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
6. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико – етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Світ, 2005. – 704 – XLVIII с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Цехмистренко Ольга Вікторівна – старший викладач кафедри іноземних мов ЧДТУ, здобувач кафедри словацької філології УжНУ.

Наукові інтереси: ономастика, антропоніміка (прізвища, імена, прізвиська, псевдоніми).

ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ТА КРИТЕРІЇ УНОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ В ПУБЛІКАЦІЯХ ЖУРНАЛУ “ОСНОВА” (СПБ., 1861-1862)

Василь ШАРКАНЬ (Хуст)

У статті розглянуто публікації М. Левченка та П. Єфименка в журналі “Основа” (СПб., 1861-1862), у яких обговорювалися теоретичні та практичні проблеми формування української наукової мови.

Ключові слова: українська мова, науковий стиль, терміносистема, журнал “Основа”.

The article analyses publications of M. Levchenko and P. Yefymenko discussed theoretical and practical problems of forming of scientific Ukrainian in a magazine “Osnova” (Saint Petersburg, 1861-1862).

Key words: Ukrainian language, scientific style, terminology, magazine “Osnova”.

Як відомо, після входження Лівобережної України до складу Російської імперії з середини XVII ст. царизм проводив інтенсивну політику русифікації стосовно українства, зокрема і в сфері освіти (у 1769 р. заборонено друкувати українські букварі; 1782 р., за Катерини II, розпочалася русифікація школи в Україні; з 1786 р. на російську мову викладання було переведено Києво-Могилянську академію; з 1785 р. запроваджено русифікацію духовних закладів України тощо). Українське громадянство, не мирячись із таким станом речей, протидіяло антиукраїнській національно-мовній політиці царизму. Боротьба за українську мову, її рівноправність та поліфункційність, боротьба за україномовну освіту в середині XIX ст. мала не спорадичний, а системний характер і виявлялася в різних формах (програма Кирило-Мефодіївського товариства (1846-1847); заснування українських громад; відкриття близько 115 недільних шкіл у кін. 50 — на поч. 60-их рр.; виступи в пресі; збір коштів на видання україномовних підручників та ін.). У кін. 50 — на поч. 60-их рр. XIX ст. в підросійській Україні простежується національно-культурне відродження, найяскравішим проявом якого стала поліфункційність української мови, зокрема й розвиток наукового стилю.

Ключову роль у формуванні наукового стилю нової української літературної мови в підросійській Україні на початку 60-их років XIX ст. відіграв журнал "Основа". Проте цей стиль розвивався в середині XIX ст. не тільки на сторінках зазначеного журналу. У 40-60-их роках XIX ст. в підросійській Україні, всупереч несприятливим суспільно-політичним умовам, національно-мовній політиці царизму стосовно українців, завдяки активній громадянській позиції діячів культури і науки України, з'явилося (як в "Основі", так і поза нею), за нашими даними, близько 70 наукових, науково-популярних, науково-навчальних та науково-публіцистичних праць із різних галузей науки (історії, літературознавства, історіософії, мовознавства, математики, правознавства, природознавства, етнографії, фольклористики, педагогіки, християнського права й теології). Простежується жанрове різноманіття україномовних текстів (статті, рецензії, огляди, трактати, передмови, післямови, підручники (букварі, читанки, арифметики, природознавство, географія, правознавство, граматики української мови, Священна історія).

В окреслений період розвиток нової української наукової мови відбувався різними шляхами: а) через теоретичне обговорення найактуальніших питань української наукової мови в спеціальних статтях на сторінках журналу "Основа", б) практичним шляхом — написанням різногалузевих та різножанрових україномовних наукових текстів, в) через термінологічні та загальномовні словники, г) шляхом усного обговорення наукових текстів на зібраннях українських громад, г) через українські граматики, д) у рамках інших стилів — художнього, публіцистичного, конфесійного, офіційно-ділового та епістолярного.

Журнал "Основа" вже був у полі зору дослідників. З точки зору педагогіки його вивчали С. Сірополко [12, с. 342-344], Н. Побірченко [10], І. Зайченко [5, с. 31-36], з погляду літературознавства — М. Д. Бернштейн [2], з точки зору історіографії — С. Айтгов [1]. Цей журнал досліджували й мовознавці. Питання про роль "Основи" в історії формування української термінової системи частково розглядали А. А. Москаленко [8, с. 102], Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк [9, с. 22, 49, 56-57, 133], Є. С. Регушевський, І. К. Курабцева, О. С. Масликова [11]; місце української мови в національно-культурній програмі "Основи" вивчала О. Гузар [3]. Проте в українському мовознавстві ще немає спеціальної праці, у якій питання про джерела та критерії унормування української наукової терміносистеми в публікаціях журналу "Основа" вивчалось б докладно.

Мета нашої статті — якнайповніше проаналізувати термінологічні публікації журналу "Основа". Для реалізації мети ставимо такі завдання: 1) розглянути основні ідеї статей М. Левченка та П. Єфименка на зазначену тему; 2) окреслити джерела формування української терміносистеми в зазначених публікаціях; 3) визначити критерії унормування українських термінів, яких дотримувалися автори термінологічних публікацій в "Основі".

Перша спроба спеціального наукового обговорення теоретичних питань українських терміноназв в "Основі" належить українському етнографу й лексикографу Михайлові Левченку (1830-1891). У його статті "Заметка о русинской терминологии", опублікованій в "Основі" за липень 1861 року, викладено ряд думок, актуальних і важливих для тогочасного періоду становлення й розвитку української наукової мови. Насамперед М. Левченко пояснив причину написання своєї розвідки про українську терміносистему. Основна причина — це підготовка україномовних підручників для недільних шкіл. За твердженням М. Левченка, робота в цьому напрямку на початку 60-их років XIX ст. в підросійській Україні проводилася обширна: "Многіє уже трудятся на этомъ поприще" [7, с. 183]. Автор зупинився на історії європейських термінів, підкресливши, що а) європейська наукова терміносистема створена здебільшого в середні віки, коли наука не мала загального поширення, коли нею займалося вузьке коло учених людей (бакалаврів, магістрів та ін.); б) наукові терміни в той час були зрозумілі тільки вузькому колу спеціалістів; в) європейські наукові терміноназви були запозичені російською мовою майже без змін, потрапивши в наукові праці, підручники [7, с. 183]. Оскільки в середині XIX ст. наука набула більшого поширення, то наукові терміни, з погляду М. Левченка, повинні стати загальнозрозумілими [7, с. 183]. М. Левченко звернув увагу на надмірне й нерідко неправильне використання іншомовних слів,

зокрема й термінів, у тогочасній російській мові [7, с. 183-184]. З погляду М. Левченка, у складі наукових термінів, які вживалися в російській мові, простежувалася значна кількість неприродних утворень на зразок іншомовних слів. До таких він відносив хімічні терміни *глиній, кремній* (зам. *глина, кремень*). На думку М. Левченка, ці терміни доцільно замінити відповідниками *глинякь, глинець* чи *глиневикь* і *кремнякь, кремнець* чи *кремневикь*, які б відповідали духу російської мови [7, с. 184]. Оскільки у кінці 50 — на початку 60-х років у підросійській Україні загострилася проблема створення української наукової мови, українських підручників, отже, і української терміносистеми, то М. Левченко звернувся до цієї актуальної для української мови теми, надрукувавши спеціальну розвідку в журналі “Основа”. Він писав: “Русинскимъ писателямъ, составляющимъ учебники для народа, предстоитъ дело совершенно новое, и я решился высказать свои, по этому поводу, соображенія” [7, с. 184].

М. Левченко запропонував певні засади формування української терміносистеми: 1) оскільки ставилося завдання поширити освіту серед простого народу (недільні школи), то навчання повинно вестися зрозумілою мовою. З огляду на це наукові терміни повинні створюватися в душі народної мови. М. Левченко писав: “Такъ какъ желателно, чтобы образование усвоивалось массою народа, то, я думаю, и термины научные следуетъ составлять въ духе народнаго языка, такъ, чтобы, впоследствии, они могли быть приняты самимъ народомъ” [7, с. 184]. Зрозуміла, доступна мова підручників (а, отже, і терміноназви) полегшить роботу вчителів, які зможуть обходитися без зайвих тлумачень; це також підвищить ефективність самоосвіти учнів [7, с. 184]. Для підтвердження думки про значення зрозумілих і доступних терміноназв у навчальному процесі М. Левченко навів приклад. Фізико-географічний іншомовний термін *екліптика* (шлях руху Землі навколо Сонця) був малозрозумілим тогочасним учням; у той же час польський термін *droga ziemi* (дорога Землі) зрозумілим усім польським учням і не потребує додаткових пояснень [7, с. 184-185]; 2) М. Левченко допускав в українській мові й певну кількість запозичень, проте він чітко окреслив власну позицію щодо їх використання: а) доцільно включати такі іншомовні запозичення, які вже набули поширення в народній мові; б) слід використовувати тільки такі іншомовні слова, які легко вимовляються. З огляду на цей критерій він заперечував використання іншомовного терміна *параллелотипедь*; в) автор не радив уживати іншомовних слів зі звуком [ф], що не властивий українській мові, через що запозичення з таким звуком у народній мові зазнавали перекручень; 3) при формуванні української терміносистеми особливу увагу слід звернути на математичні і природничі науки, які займають важливе місце в системі освіти, оскільки саме в цих науках простежується найбільша кількість складних, незрозумілих термінів [7, с. 185]. Подаючи у вигляді додатка до статті український термінний матеріал (за кваліфікацією самого автора, “русинський термінологічний словарь”), автор представив українські відповідники до іншомовних запозичень. М. Левченко вказав на джерела свого лексикону — живорозмовну українську мову, словники, а також запозичення [7, с. 185].

Під кінець публікації автор закликав читачів до дискусії, до критичного обговорення висловлених ним думок, а також до продовження роботи над виробленням української терміносистеми. Завершена публікація латинським прислів'ям: *Faciunt meliora potentes* (“Хай зробить краще, хто може”).

Характеризуючи працю М. Левченка, сучасний український учений А.А. Москаленко звів його теоретичні засади щодо формування української терміносистеми до трьох принципів: 1) “утворювати наукові терміни “в душі народної мови” так, щоб згодом вони були прийняті самим народом”, 2) творити загальнозрозумілі терміни, 3) не відкидати іншомовних термінів, але запозичені терміни повинні бути легковимовними [8, с. 102]. Підтримуємо думку А.А. Москаленка, що з “цими теоретичними положеннями і вимогами М. Левченка загалом можна погодитись” [8, с. 102].

З метою практичної реалізації власних теоретичних настанов М. Левченко подав до статті важливий з точки зору формування наукового стилю української мови середини XIX ст. додаток. У ньому автор навів українські відповідники до 128 іншомовних термінів. Здебільшого до запозиченого слова наводився один відповідник (*тульсь* — *живчикь, магній (мет.)* — *горчець*), проте інколи до запозиченого терміна рекомендувалися два (*алгебра* — *німа щотниця, або німоцоть*; *орбита* — *обіжниця, обізь*) або три (*хімія* — *лучба (чешк.), истниця, або властниця*) українські варіанти. В цілому в додатку М. Левченка наведено 141 український відповідник, рекомендований для вживання в українській мові замість запозичених термінів. Додаток до термінологічної статті М. Левченка — вагомий аргумент для ілюстрації позицій українських учених, що були прихильниками українізації наукових термінів. Зокрема, М. Левченко подав такі рекомендації: *атомь (хим.)* — *первець; баласть* — *тяжсь; бальзамической* — *живничний; бальзамь* — *живника; бассейнъ* — *котловина; библиотека* — *книгарня; блокь* — *вертіло; ботаника* — *рослинниця; ботаникъ* — *рослинарь, бицинарь; буксировать* — *волочити; буксирь* —

волоць; бухгалтерія — счетоводство; газь — чадъ; географическій — землетисный; географія — землетисъ; географъ — землетисецъ; гербарій — травникъ; гипербола — збитниця (отъ збитъ — излишне); горизонтально — поземно; горизонтъ — поземъ, небосклонъ; градусъ — ступень; грамматика — мовниця; грифель — писало; гротескъ — дивообразъ; группа — куна; идеаль — видина, правозоръ (съ чеш.); инстинктъ — побудка; инструментъ — статокъ та ін. [7, с. 185-186].¹

Наші дані про статтю М. Левченка дозволяють спростувати деякі неточні, помилкові твердження про неї, що викладені в наявній науковій літературі. Так, А.А. Москаленко в книзі “Нарис історії української лексикографії”, описуючи термінологічні матеріали М. Левченка, називає помилково їх російсько-українським словником, вказує неточну кількість наведених слів (138) [8, с. 102].

Проте з окремими міркуваннями А.А. Москаленка погоджуємося. Дослідник критично оцінює деякі практичні рекомендації М. Левченка щодо заміни іншомовних термінів українськими відповідниками. На його думку, у пропозиціях уживати *щотниця* (зам. *арифметика*), *німа щотниця*, або *німощот* (зам. *алгебра*), *чад* (зам. *газ*), *двукрат* (зам. *квадрат*), *силодійня* (наука о действии сил) (зам. *механика*), *парострой* (зам. *паровая машина*), *кружало* (зам. *циркуль*), *виробник* (зам. *фабрикант*) та под. М. Левченко “особливо порушив висунутий ним же принцип — приймати й іншомовні терміни, якщо вони легковимовні. А більшість поданих вище іншомовних термінів українцями вимовляються легко, за винятком хіба термінів *арифметика* і *фабрикант*, у яких є невластивий слов’янським мовам звук Ф” [8, с. 102].

Стосовно ж думки А.А. Москаленка про те, що “М. Левченко ігнорував загальноживану міжнародну наукову термінологію і намагався будь-що штучно створити нові “суто” українські терміни” і про те, що “цю ж тенденцію і теоретично, і практично на сторінках журналу “Основа” підтримував і популяризував П. Єфименко” [8, с. 102], хочемо висловити певні міркування. У цьому твердженні А.А. Москаленка не зовсім точно слово “ігнорував”, оскільки, на наше переконання, позиції М. Левченка та П. Єфименка не характеризувалися повною ігнорацією запозичень, вони допускали це джерело, доказом чого служать їх практичні рекомендації, серед яких наявна запозичена лексика (напр., *книгарня*, *котловина* (М. Левченко), *мореля*, *муниція* (П. Єфименко)).

У книзі “Українське термінознавство” Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк сказано: “У 1861 р. в “Основі” з’явився невеличкий словник М. Левченка. Він містив два десятки слів, зорієнтованих на народну основу: *алгебра* — *німа щотниця*, *автомат* — *самодрук*, *астрономія* — *зірниця* тощо” [9, с. 133]. За нашими даними: 1) М. Левченко подав не словник, оскільки лексеми тут розташовані не в алфавітному порядку; 2) матеріали М. Левченка включають не 2 десятки слів, а 141 український відповідник до 128 іншомовних термінів; 3) у М. Левченка до іншомовного слова *автомат* запропоновано український відповідник *саморух*, а не *самодрук* [7, с. 185].

Як відгук на публікацію М. Левченка відомий український історик, етнограф, активний діяч українського національно-культурного руху Петро Єфименко (1835-1908) у серпневому номері “Основи” за 1862 рік надрукував статтю “По поводу заметки г. Левченка “О русинской терминологии” [4]. Важливо наголосити на тому, що стаття П. Єфименка в “Основу” була надіслана з місця заслання, у якому він перебував з 1862 року за україністичну діяльність, — з м. Онега Архангельської губ. Як бачимо, П. Єфименко продовжував працювати на користь української культури навіть будучи покараним царською владою за українство.

Автор відзначив, що при укладанні української терміносистеми необхідно мати на увазі два головні правила: 1) терміноназви повинні базуватися на українському ґрунті: кожний термін доцільно творити від такого слова, яке є в рідній мові; 2) оформлення термінів, тобто їх словотворча модель, повинне відповідати природі української мови [4, с. 45]. На думку П. Єфименка, матеріали М. Левченка не в усіх моментах відповідають цим вимогам. П. Єфименко висловив критичні зауваження щодо 20 термінів, представлених М. Левченком, серед яких терміноназви *щотниця*, *счетоводство*, *численниця*, *безправність*, *разборъ*, *двукратъ*, *зірникъ*, *травникъ*, *статокъ*, *пловець* та ін.

У підсумку П. Єфименко подав коментар до своїх додатків, уміщених у кінці статті. Зокрема, він вказав, що: а) додаток становить собою словник, у якому представлені лексеми на літеру А; б) за типом це перекладний російсько-український словник; в) більшу частину російського реєстру цього словника складають іншомовні запозичення, засвоєні російською мовою; г) пропонується П. Єфименком додаток — це частина словника, роботу над яким 1860 року розпочали студенти Київського університету; г) на переконання П. Єфименка, створення повного російсько-українського словника — нагальна потреба того часу.

¹ З огляду на регламентований обсяг статті не маємо змоги подати додаток М. Левченка повністю.

Автор додатків акцентував увагу на паспортизації українського матеріалу словника, підкресливши, що при кожному слові вказана губернія, де записана лексема, або книга, з якої вона виписана. Тут же подано список скорочень, прийнятих у словнику [4, с. 46].

У реєстрі словника П. Єфименка вміщено 226 лексем на літеру А, переважна більшість із яких іншомовного походження (*аборигени*, *абрикось*, *авангардъ*, *автографъ* та ін.); частину реєстру складають росіянізми (*авось*, *Анютины глазки* та ін.). Абсолютну більшість (172 номени) реєстрових слів становлять терміни та номенклатури.

У другій (перекладній) частині словника подані українські відповідники до реєстрових слів. У додатку вміщено 274 українські терміни та номенклатури, переважну більшість із яких, як і в матеріалах М. Левченка, складають українські варіанти до іншомовних запозичень. Біля ботанічних і зоологічних назв наведено латинські відповідники, напр. *абрикось* — *мореля*, *муреля* (лат. *Morela*). Більшість українських відповідників паспортизовано, напр., *адвокатъ* — *речникъ*. *Хмельн.* (тобто праця “Хмельнищина” П. Куліша (СПб., 1861); *граматка*; *абецадло*. *Сл. Ш.* (тобто “Опыт южнорусского словаря” К. Шейковського (вип. I, К., 1861 р.). Паспортизація українського матеріалу П. Єфименка служить аргументом з метою утвердити українські номени в літературному вжитку, тобто за паспортизацією простежуємо критерії літературності термінів та номенклатур. П. Єфименко, обгрунтовуючи літературний ужиток українських термінів та номенклатур, спирається на а) їх використання в народному живорозмовному мовленні; б) уживання в українському фольклорі; в) фіксацію в тогочасних словниках; г) функціонування в українській художній літературі; г) уживання в староукраїнських джерелах.

Для аргументації літературності пропонованих термінів П. Єфименко використав записи з українських діалектів таких регіонів, як Хмельницька, Полтавська, Харківська, Чернігівська, Таврійська, Подільська губернії. Найбільше номенив зафіксовано в Таврійській губернії (*Цесарець* (зам. *Австріецъ*), *вівця*, *чесна дівка* (зам. *агница*), *кадыкъ* (зам. *Адамово яблоко*), *риштакъ* (зам. *акведукъ*) та ін.), менше — в Полтавській (*мореля*, *муреля* (зам. *абрикось*), *рибоідъ* (зам. *Аистъ чорный*) тощо), ще менше — в Чернігівській (*демъянтовий* (зам. *адамантовий*), *вовчокъ* (зам. *ареометръ*) та ін.) губерніях; найменша кількість назв зафіксована у Хмельницькій, Подільській, Харківській губерніях; по одному номени подано із Задніпров'я та Оренбурзької губернії. Як бачимо, пропозиції П. Єфименка в основному базуються на південно-східному наріччі української мови, хоча деякі з них ґрунтуються й на північному та південно-західному наріччях.

Фольклорні паспортизації П. Єфименка включають українські думи (*габа́* (зам. *аба*), *джура*, *чура* (зам. *адъютантъ*), *олондаръ* (зам. *арендаторъ*), матеріали М. Гатцука зі збірника “Ўжинок рідного поля” (М., 1857) (*абетка* (зам. *азбука*), *спадьній* (зам. *аквилонъ*), *відчепенець* (зам. *апостать*), *гариль* (зам. *Атомъ*) та ін.), матеріали П. Куліша з двотомного збірника “Записки о Южной Руси” (СПб., 1856-1857) (*Австріятъ* (зам. *Австріецъ*), *ладки* (зам. *алады*).

Рекомендації П. Єфименка щодо впорядкування українських термінів та номенклатур спиралися й на тексти художньої літератури, тому в паспортизаціях використані твори О. Стороженка (*габовий* (зам. *абинный*), “Чорна рада” П. Куліша (СПб., 1857) (*салогубъ* (зам. *аршинникъ*), представлені альманахи — “Сніп” (Харків, 1841) (*можеблиця* (зам. *анекдотъ правдоподобный*), “Вінок русинам на обжинки” (Відень, 1846-1847) (*правда* (зам. *анекдотъ исторический*)).

П. Єфименко спирався також і на фіксацію назв у словниках української мови середини XIX ст.: а) у «Словаре малороссійскихъ ідіомовъ» М. Закревського (М., 1861): *габьякъ* (зам. *аба*), *ужитокъ*, *пожитокъ* (зам. *авантажъ*), *самовластець* (зам. *автократъ*), *діаментъ* (зам. *адамантъ*), *едамашка* (зам. *адамашка*) та ін.; б) у словнику К. Шейковського: *абецадло* (зам. *азбука*), *амбона* (зам. *Амвонъ*), *браччики*, *братки* (зам. *Анютины глазки*), *боронець*, *боронья* (зам. *апологетъ*) тощо.

Висловлюючи рекомендації щодо літературного вжитку українських терміноназв, П. Єфименко спирався й на історичний критерій — використання слова у староукраїнських джерелах. Зокрема, використані церковнослов'янсько-староукраїнські словники Л. Зизанія (Вільно, 1596), П. Беринди (К., 1627): *ягня*, *бараня*, *баранчя*, *овчя*, *ягнятко*, *баранчикъ*, *баранокъ* (зам. *агнець*, *агничик*), *подобенство* (зам. *аналогія*), *біюча жила* (зам. *артерія*), *звѣздословье* (зам. *астрологія*).

Хоча в термінологічних пропозиціях П. Єфименка простежуємо більшість номенив, почерпнутих із живорозмовної народної мови, проте частина термінів, які запропоновані для літературного вжитку, мають іншомовне джерело походження. Зокрема, використані запозичення з латинської мови: *абрикось* — *мореля*, *муреля* (лат. *Morela*); *адонись* (*adonis vernalis*) — *горицвітъ*; *амунія* — *мунія* (*munition*) та ін. Деякі назви взяті з польської мови: *аврипиментъ* — *злотокість* (сѣ польск. яз.); *агрономія* — *наука хлѣборобства*, *рольництво* (сѣ польск. яз.). Окремі назви почерпнуті з чеської мови: *акушеръ* — *бабичъ* (сѣ чешск. яз.); *анархія* — *безъуряддѣ* (сѣ чешск. пеѣзд). Ряд лексем, що позначені ремаркою Пер., за словами П. Єфименка, перекладено з інших мов. Очевидно, йдеться про скальковані номени: *автографъ* — *самотись*. Пер.; *адъюнктъ* — *спомагачъ*, *помішникъ*. Пер.; *аккомпаниментъ* — *пригравання*, *приспівування*. Пер. та ін. Слова, подані в додатку П. Єфименка з ремаркою *Произв.*,

утворені від інших лексем, що існують в українській мові: *агрикультура* — *хліборобство*. *Прозив.*; *агрономъ* — *учений хліборобъ, рольникъ*. *Прозив.*; *адвокатство* — *речництво*. *Прозив.* Проте біля ряду термінів і номенклатур П. Єфименко не вказав джерело походження: *Аврора* — *світова зоря*; *агіасма* — *свячена вода*; *агнчій* — *ягнячий*; *актъ (судебный)* — *бумага* та ін. [4, с. 46-52].¹

Таким чином, у результаті аналізу термінологічних матеріалів М. Левченка та П. Єфименка можемо зробити такі узагальнення: 1) додаток П. Єфименка, як і додаток М. Левченка, яскраво ілюструють тенденцію українізації у формуванні наукової терміносистеми нової української літературної мови середини XIX ст.; 2) при обґрунтуванні літературності українських термінів П. Єфименко спирався на кілька критеріїв — національний критерій, критерій народності, критерій визнаних літературних зразків, лексикографічний критерій, історичний критерій; 3) джерельний матеріал (українські терміни та номенклатури) служить яскравим підтвердженням того, що П. Єфименко, обґрунтовуючи нормативність номенів, віддавав перевагу таким критеріям, як національний критерій, критерій народності та лексикографічний критерій; 4) відстоюючи літературний ужиток тих чи інших термінів та номенклатур, автори не цуралися іншомовних запозичень, зокрема запозичень із латинської, польської та чеської мов; 5) визнавався і такий шлях розвитку українських термінів, як творення неологізмів, зокрема калькування.

Отже, автори спеціальних публікацій у журналі “Основа” при теоретичному обговоренні питань щодо джерел формування національної терміносистеми мали спрямування на живорозмовну українську мову (розмовно-побутову та фольклорну), староукраїнські номени, запозичення з різних мов, неологізми. Серед основних критеріїв формування української терміносистеми зазначалися: національний критерій, європеїзаторський підхід (запозичення), естетичний, лексикографічний та історичний принципи, критерій визнаних зразків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Айтов С. Ш. Українська історіографія та журнал “Основа” в контексті культурно-національного відродження України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Айтов Спартак Шалвович. — Дніпропетровськ, 2001. — 14 с.
2. Бернштейн М. Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50–60 рр. XIX ст. / М. Д. Бернштейн. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — 215 с.
3. Гузар О. Розвиток української мови в національно-культурній програмі журналу “Основа” / Олена Гузар // Доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу україністів: Мовознавство. — К.: Пульсари, 2002. — С. 237–241.
4. Єфименко П. По поводу заметки г. Левченка “О русинской терминологии” / П. Єфименко // Основа. — 1862. — Серпень. — С. 45–52.
5. Зайченко І. В. Проблеми української національної школи у пресі (друга пол. XIX — поч. XX ст.) / І. В. Зайченко; за ред. М. Д. Ярмаченка. — Львів: [б. в.], 2002. — 344 с.
6. Куліш П. Устна мова з науки. Слово з боку / П. Куліш // Основа. — 1862. — Березиль. — С. 29–30.
7. Левченко М. Заметка о русинской терминологии / М. Левченко // Основа. — 1861. — Июль. — С. 183–186.
8. Москаленко А. А. Нарис історії української лексикографії / А. А. Москаленко. — К.: Рад. школа, 1961. — 162 с.
9. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. — Львів: Світ, 1994. — 216 с.
10. Побірченко Н. С. Шкільні проблеми на сторінках часопису “Основа” (1861–1862) / Наталя Побірченко. — К.: Наук. світ, 1999. — 34 с.
11. Регушевський Є. С. Місце журналу “Основа” в історії формування української літературознавчої термінології / Є. С. Регушевський, І. К. Курабцева, О. С. Масликова // Филологические студии. Украинский межвузовский филологический журнал. — Симферополь, 2001. — № 3. — С. 130–133.
12. Сірополько С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополько. — К.: Наук. думка, 2001. — 912 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шаркань Василь Васильович — асистент кафедри української мови та літератури Карпатського інституту підприємництва Відкритого міжнародного університету розвитку людини “Україна”.

Наукові інтереси: історія української літературної мови.

¹ Обсяг статті не дозволяє подати додаток П. Єфименка повністю.